

УДК 94 (477) «1903-1914»

DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.224992

ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Світлана ЗЕЛЕНЦОВАorcid.org/0000-0001-5941-9146

кандидат історичних наук, доцент кафедри громадського здоров'я та мікробіології ПВНЗ «Київський медичний університет»

Анотація. У статті розглядаються програми та програмні документи як історичне джерело з історії анархістського руху в Україні на початку ХХ століття. Історичні умови, що склалися в Україні та Росії у 1903–1914 рр., безсумнівно, вплинули на формування і характер джерел. Зокрема, відсутність центрального органу та заперечення руху в цілому відбилися й на характері джерельної бази, яка відзначається порівняно незначною кількістю партійно-організаційних документів, що мають особливі характерологічні ознаки. Загально-російський характер анархістської діяльності вплинув також на характер джерел, які хоча і розповсюджувалися в Україні, але в їх змісті не було посилення на конкретну діяльність на її території.

Подана класифікація джерел, які поділяються на такі групи: програми та устави, резолюції з'їздів, партійна преса, спогади та спостереження діячів руху, приватне листування. Також визначається специфіка саме програмно-організаційних джерел анархістів. Вони характеризуються відповідно до поглядів анархістів на саму організацію та партійне керівництво. Не визнаючи ніякої організації, вважаючи будь-яке керівництво насиллям над особистістю, анархісти виступали за повну автономність та самостійність груп, взаємодію на федеративних засадах.

Характеризуються програми та програмні заяви анархістів як історичне джерело. Визначається історична цінність документів та їх специфіка. Через дослідження документів встановлюються ідеологічні засади, тактичні прийоми боротьби, погляди на роль та значення різних верств населення у революції. Опрацьовані документи дають можливість встановити територію діяльності анархістів в Україні на початку ХХ століття.

Ключові слова: джерело; програма; програмна заява; анархізм; класифікація; історія України.

PROGRAM DOCUMENTS AS A SOURCE ON THE HISTORY OF THE ANARCHIST MOVEMENT IN UKRAINE IN THE EARLY 20TH CENTURY

Svitlana ZELENTSOVA

Candidate of Historical Sciences, associate professor, Public Health and Microbiology Department, private higher educational establishment "Kyiv Medical University"

Annotation. The article considers programs and program documents as a historical source on the history of the anarchist movement in Ukraine in the early 20th century. Without a doubt, the historical conditions prevailing in Ukraine and Russia in 1903–1914 influenced the formation and nature of sources. In particular, the absence of a central body and the denial of the movement as a whole affected

the core of the source base, marked by a relatively small number of party-organizational documents with particular characteristics. The all-Russian character of anarchist activity also had an impact on the nature of sources. They were distributed in Ukraine, but their contents did not contain any references to specific activities in its territory.

The article provides a classification of sources, which are divided into such groups: programs and statutes, congress resolutions, party press, activists' memoirs and observations, private correspondence. The article describes the programs and program statements of anarchists. The specifics of the program-organizational sources of anarchists are also determined. They are characterized according to the views of anarchists on the organization itself and the party leadership. Not recognizing any organization, considering any leadership a sort of violence against an individual, anarchists advocated full autonomy and independence of groups, interaction on a federal basis.

The article characterizes the programs and program statements of anarchists as a historical source. The historical value of documents is determined; their specificity is defined. The research of documents establishes ideological principles, tactics of struggle, ideas about the role of some social groups in the revolution. The studied documents allow establishing the territory of anarchist activity in Ukraine at the beginning of the 20th century.

Key words: source; program; program statement; anarchism; classification; history of Ukraine.

Вивчення історії політичних партій неможливе без дослідження їхніх програм. Анархісти різних напрямків, які діяли в Україні на початку ХХ ст., залишили після себе, зокрема, програми та програмні документи. Саме вони становлять одне з історичних джерел з історії анархістського руху. Такі програмні документи можна віднести до програмно-організаційного блоку джерел. Їх характер був зумовлений поглядами самих анархістів на організацію та партію. Не визнаючи ніякої підпорядкованості, вважаючи будь-яке керівництво насиллям над особистістю, анархісти виступали за повну автономність та самостійність груп, взаємодію на федеративних засадах. Кожний із напрямків у анархістському русі – анархісти-комуністи, анархісти-синдикалісти, безначальні – мали власні програми, інші групи або приєднувалися до них, або мали право створювати власні документи.

Мета статті полягає в аналізі програмних документів як джерела з історії діяльності анархістських груп в Україні

на початку ХХ ст., визначенні специфіки та історичної цінності таких джерел.

Серед програмних документів анархістів в Україні можна виділити такі: 1) партійні програми; 2) устави; 3) заяви з програмними вимогами; 4) проекти створення організації; 5) коментарі програм.

Програма будь-якої політичної партії відображає офіційні погляди її керівництва на події в країні з позиції ідеології. Щодо анархістського руху початку ХХ ст. програми відображали офіційне ставлення окремих груп, а не руху в цілому. Програмові документи, як правило, створювалися ще до фактичного оформлення організації, а видання текстів таких документів у періодичній пресі, брошурах і мемуарах із метою пропагування партійних позицій зумовило їхнє практично повне збереження.

За зовнішніми ознаками програми представляли собою видання від одного до п'яти аркушів. Текст, як правило, був надрукований на друкарській машинці або гектографом, наприкінці якого

обов'язково вказувалася друкарня. Зверху першого аркуша посередині зазначалися назва та автор програми. Далі був розташований сам текст із викладенням основних положень за пунктами з нумерацією. У кінці документа вказувалися анархістська група та рік видання.

Так, наприклад, розглянемо програму Південноросійської групи анархістів-синдикалістів 1907 р. за авторством Д. Новомирського [1]. Ця група діяла на півдні України, в Одесі. Документ є друкованою копією та складається з двох частин: 1) основні принципи; 2) тактика. У першій частині проголошено основні ідеологічні засади анархізму: руйнування держави, приватної власності, класового суспільства, повна свобода особистості. Вказувалося, що майбутнє суспільство має будуватися шляхом федеративного об'єднання синдикатів робітників, та заперечувалася будь-яка влада, зокрема, зазначалося, що нове суспільство – це безупинно зростаюча в ширину «Вільна Робітнича Асоціація», яка не визнає ніяких авторитетів: «ні Бога, ні хазяїна, ні влади». Нігілізм становив моральну основу: «...повинні бути знищені всі офіційні установи народної освіти, церкви, гімназії, університети, академії...» [1] (авторський переклад. – С. 3.).

Існування різних анархістських напрямків на Півдні зумовлювало їх взаємовплив, про що свідчить цей програмний документ. Вороже ставлення до інтелігенції як противниці революції та робітничого класу притаманне було «махаєвцям», такі погляди знайшли своє відображення в програмі: «Робітничий клас не може розраховувати на інтелігенцію в цілому тому, що ... за своєю

інтелігентською психологією вона повинна відстоювати державу як основу її привілеїв...» [1].

У другій частині документа характеризувалися тактичні прийоми анархістів: саботаж, відмова від сплати податків, руйнування майна, терористичні акти та експропріації. У програмі чітко простежується негативне ставлення до немотивованого терору.

У документі підтримувалися терористичні засоби боротьби, але зазначалося, що вони мають бути зрозумілими населенню. Щодо експропріації чіткої позиції не висловлювалося, зокрема, в програмі підкреслювалося, що «так звані «часткові експропріації» група вважає справою експропрійованого...» [1].

Право кожної окремої групи на самостійну діяльність підтверджує друга частина програми, кожний пункт якої починається зі слова «група», тим самим показується, що зазначена тактика обов'язкова не для всіх анархістів, а лише для групи, яка її обрала. Таким чином, описана програма є типовим прикладом програмного документа однієї з багатьох груп анархістів. Вона містить інформацію про ідеологічні основи діяльності, погляди та прийоми боротьби.

В Україні анархісти розповсюджували програмні документи й у вигляді заяв. У них поєднувалися стисле викладання програмних засад та агітаційна інформація, а тому вони являли собою програму і листівку водночас. Так, наприклад, «Заява групи анархістів-комуністів «безначальців» [2, с. 80–83] починається як листівка, а потім йде виклад програмних вимог: 1) класова боротьба; 2) анархія, тобто невизнання держави та влади; 3) комунізм і заперечення приватної

власності та визнання загальної власності всіх; 4) соціальна революція; 5) методи боротьби, зокрема терор, повстання, кривава боротьба; 6) нігілізм, тобто відмова від будь-яких авторитетів, моралі, релігії, сім'ї; 7) залучення до своїх рядів «босяків», «бродяг», «відщепенців» суспільства; 8) відмова від співпраці з будь-якими іншими політичними силами; 9) інтернаціонал [2, с. 82]. В останньому пункті містилися погляди щодо національного питання, яке було актуальним для України. Анархісти вважали його буржуазно-поліцейським і зазначали, що в майбутньому суспільстві національне пригнічення зникне, бо буде існувати повна свобода національних груп та їх самоорганізації [2, с. 305–307]. Зазначена заява уособлювала радикально налаштовані погляди частини анархістів, що підтверджується не тільки вимогами терору без мотивів і кривавої розправи, але й повним нігілізмом щодо будь-якого інституту суспільства. Поєднання листівки та програми було розповсюджено серед анархістських джерел. Такі документи теж надають інформацію про особливості поглядів, ідеології та специфіку діяльності тієї анархістської групи, яка їх видала.

Програмно-організаційні джерела анархістів у більшості випадків мали загальноросійський характер, лише у деяких з них знаходимо посилання на функціонування груп на території України. Незважаючи на це, зазначені документи дають можливість установити засоби та методи їх діяльності, їхні думки щодо організаційної побудови груп, що

особливо важливо в умовах невизнання ними будь-якої форми партійного керівництва та організації.

Дослідження цих документів дає можливість вивчити особливості діяльності українських анархістських груп, їх мету, завдання, виокремити суперечливі питання, з якими погоджувалися або не погоджувалися анархісти різних напрямків. Зокрема, аналіз джерел, що належать до організаційно-програмних документів, показав, що суперечлива ідеологія анархістів не давала змоги організувати єдину партію або погодити дії груп і призводила до роздрібненості руху. Згодом саме це стало одним із «слабких місць» анархізму, що спричинило його кризу. Опрацьовані програмно-організаційні джерела дають можливість стверджувати, що різноманітні групи анархістів діяли на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1044. Арк.1–9.
2. Анархисты: документы и материалы, 1883–1935 гг.: в 2 т. / сост. Кривенький В. В.; под ред. Шелохаева В. В. Москва: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭП), 1998. Т. 1: 1883–1916 гг. 703 с.

REFERENCES

1. *Central State Historical Archives in Kyiv*. [in Ukr.]
2. KRYVENKYI, V., comp., SHELOKHAYEV, V., ed., (1998). *Anarchists: Documents and Materials, 1883–1935*: In 2 Books. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEP). Book 1: 1883–1916, 703 p. [in Rus.]